

**TEZAURUS TUSHUNCHASI VA UNING LEKSIKOGRAFIK
HAMDA KOMPYUTER LINGVISTIKADAGI AHAMIYATI**

Ashirmatova M.J

Toshkent davlat agrar universiteti,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada tezaurus tushunchasining mohiyati, uning leksikografiya, qishloq xo‘jaligi terminologiyasi, kognitiv tilshunoslik, kompyuter lingvistikasi va sun‘iy intellekt tizimlaridagi ahamiyati yoritiladi. Tezauruslar orqali leksik birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlar (sinonimiya, antonimiya, giperonimiya, giponimiya, meronimiya, polisemiya, metafora va metonimiya) tizimli ravishda tahlil qilinadi. Qishloq xo‘jaligi terminlari misolida tezaurusning ilmiy-ta‘limiy va amaliy qo‘llanilishi asoslab beriladi. Shuningdek, NLP, mashina tarjimai va avtomatik matn tahlilida tezauruslarning semantik noaniqliklarni bartaraf etishdagi roli ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: tezaurus, leksikografiya, semantik munosabatlar, qishloq xo‘jaligi terminologiyasi, kompyuter lingvistikasi, NLP, sun‘iy intellekt, polisemiya.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается понятие тезауруса, его теоретические основы и лексикографическое значение, а также роль в систематизации сельскохозяйственной терминологии. Анализируются семантические отношения между лексическими единицами (синонимия, антонимия, гиперонимия, гипонимия, меронимия, полисемия, метафора и метонимия) на материале аграрных терминов. Особое внимание уделяется использованию тезаурусов в компьютерной лингвистике, машинном переводе, автоматическом анализе текста и технологиях

искусственного интеллекта. Доказывается, что тезаурусы являются важным инструментом для устранения семантической неоднозначности и повышения точности обработки текстов.

Ключевые слова: тезаурус, лексикография, семантические отношения, сельскохозяйственная терминология, компьютерная лингвистика, NLP, искусственный интеллект.

ABSTRACT

This article explores the concept of the thesaurus, its theoretical foundations, and its lexicographic significance, with particular emphasis on the systematization of agricultural terminology. Semantic relations between lexical units—such as synonymy, antonymy, hypernymy, hyponymy, meronymy, polysemy, metaphor, and metonymy—are analyzed using examples from the agricultural domain. The paper highlights the importance of thesauri in computer linguistics, natural language processing (NLP), machine translation, and automatic text analysis. It is argued that thesauri play a crucial role in resolving semantic ambiguity and improving the accuracy and efficiency of language technologies.

Keywords: thesaurus, lexicography, semantic relations, agricultural terminology, computer linguistics, NLP, artificial intelligence.

Zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklarni faqat lug‘aviy ma’no asosida emas, balki ular o‘rtasidagi semantik munosabatlar tizimi orqali o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, tezaurus lug‘aviy tizimni chuqur anglash, semantik bog‘lanishlarni tartiblash va konseptual modellash uchun muhim leksikografik vosita hisoblanadi. An’anaviy lug‘atlardan farqli ravishda, tezauruslar so‘zlarning o‘zaro ma’noviy aloqalarini ochib beradi.

1. Tezaurus tushunchasi va uning leksikografik mohiyati

Tezaurus — leksik birliklar o‘rtasidagi semantik munosabatlarni tizimli ravishda aks ettiruvchi lug‘at turidir. An’anaviy lug‘atlardan farqli ravishda, tezauruslar so‘zlarning ta’rifini emas, balki ularning o‘zaro ma’noviy aloqalarini (ierarxiya, bog‘liqlik, qarama-qarshilik) ko‘rsatishga qaratilgan.

Qishloq xo‘jaligi terminologiyasida tezaurus:

terminlarni tartiblash;

sohaviy bilimlarni tizimlashtirish;

kontekstual ma’nolarni farqlash;

avtomatik tahlil va tarjima jarayonlarini qo‘llab-quvvatlash vazifalarini bajaradi.

2. Qishloq xo‘jaligi terminlarining semantik xususiyatlari

Qishloq xo‘jaligi sohasida qo‘llaniladigan terminlar ko‘p hollarda polisemiya va omonimiya xususiyatlariga ega. Masalan: don — g‘alla yoki ekin turi; yem — hayvon ozig‘i yoki kasallik nomi; qorako‘l — qo‘y zoti yoki yuqori navli teri; nav — botanik yoki sifat kategoriyasi. Tezauruslar ushbu terminlarning har bir ma’nosini alohida semantik to‘rda joylashtirish orqali kontekstual aniqlikni ta’minlaydi.

3. Semantik munosabatlarni ifodalash usullari

Tezauruslarda leksik birliklar quyidagi asosiy munosabatlar asosida ifodalanadi: sinonimiya (analiz – tahlil); antonimiya (serhosil – kamhosil); giperonimiya/giponimiya (meva → olma, nok); metafora (“tuproq tashna”); metonimiya (“dala sug‘orildi”). Bu munosabatlar semantik tarmoqlarni shakllantirib, NLP tizimlarida ma’nolarni to‘g‘ri talqin qilishga xizmat qiladi.

4. Tezauruslarning kompyuter lingvistikasi va NLPdagi o‘rni

Kompyuter lingvistikasi, mashina tarjimasini va avtomatik matn tahlilida semantik noaniqlik asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Tezauruslar: sinonimlarni tanish; kontekstga mos ma’noni aniqlash; ierarxik tasniflash; semantik qidiruvni yaxshilash imkonini beradi. Masalan, *qo‘y* so‘zi ingliz tilida

sheep yoki mutton sifatida tarjima qilinishi kontekstga bog‘liq bo‘lib, tezaurus ushbu farqni avtomatik tarzda aniqlashga yordam beradi.

5. Metafora va metonimiya

Qishloq xo‘jaligi nutqida metafora va metonimiya keng qo‘llaniladi: *Tuproq tashna. Hosil yili ochildi. Dehqonning qo‘li barakal.*

6. Tezauruslarning kompyuter lingvistikasi va NLP dagi ahamiyati

Mashina tarjimasi va avtomatik matn tahlilida ko‘p ma‘nolilik muammosi mavjud. Tezauruslar bu muammoni bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi: *qo‘y — hayvon / go‘sht, don — g‘alla / ekin turi.* Tezaurus asosidagi yondashuv semantik moslikni ta‘minlaydi. Bu birliklarning tezaurusda qayd etilishi semantik tahlilni chuqurlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, tezauruslar leksik birliklarning semantik tuzilishini chuqur tahlil qilish, terminologik tizimlarni shakllantirish va avtomatlashtirilgan til texnologiyalarini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Qishloq xo‘jaligi terminologiyasi misolida tezauruslar leksik, kognitiv va funksional jihatdan samarali vosita ekani isbotlandi. Ularning qo‘llanilishi tilshunoslik, sun‘iy intellekt va ta‘lim sohalarida keng istiqbolga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Apresyan Yu.D. **Leksik semantika.** – Moskva, 1974.
2. Karaulov Yu.N. **Tezaurus va til modeli.** – Moskva, 1981.
3. Axmanova O.S. **Lingvistik terminlar lug‘ati.** – Moskva, 2007.
4. Lyons J. **Semantics.** – Cambridge University Press, 1995.
5. Jurafsky D., Martin J. **Speech and Language Processing.** – Pearson, 2023.
6. ISO 25964. **Thesauri and interoperability with other vocabularies.**
7. Abjalova M.A. Terminologik tizimlar va sohaviy leksikaning semantik xususiyatlari. – Toshkent, 2019.

8. Abjalova M.A. Amaliy va kompyuter lingvistikada tezaurus yondashuvi. – Toshkent, 2021.